

УДК 343.13

**ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

**TYPES OF LEGAL LIABILITY
IN THE MODERN CRIMINAL PROCESS IN UKRAINE**

Падалка А.М.,

заступник начальника

*Головного слідчого управління фінансових розслідувань
Міністерства доходів і зборів України*

Статтю присвячено визначенню змісту цивільно-правової, кримінальної процесуальної, адміністративної і кримінальної відповідальності у кримінальному процесі. Основними теоретичними положеннями, що отримані під час цього дослідження, є такі: твердження про беззаперечне існування в сучасному судочинстві кримінальної процесуальної відповідальності, яка відбувається в межах кримінальних процесуальних правовідносин шляхом застосування санкцій, що передбачені нормами кримінального процесуального права; цивільними правопорушеннями у кримінальному процесі є такі порушення учасника, що передбачені нормами кримінального процесуального права, містять у діях склад правопорушення, вчинені під час кримінальних процесуальних правовідносин і спричинили майнову шкоду фізичним або юридичним особам.

Ключові слова: кримінальний процес, юридична відповідальність, правопорушення, кримінальна відповідальність, види відповідальності.

Статья посвящена определению содержания гражданско-правовой, уголовной процессуальной, административной и уголовной ответственности в уголовном процессе. Основными теоретическими положениями, полученными во время этого исследования, являются такие: утверждение о безусловном существовании в современном судопроизводстве уголовной процессуальной ответственности, которая происходит в пределах уголовных процессуальных правоотношений путем применения санкций, предусмотренных нормами уголовного процессуального права; гражданские правонарушения в уголовном процессе – это такие нарушения участников, которые предусмотрены нормами уголовного процессуального права, содержат в действиях состав правонарушения, совершены во время уголовных процессуальных правоотношений и повлекли причинение имущественного вреда физическим или юридическим лицам.

Ключевые слова: уголовный процесс, юридическая ответственность, правонарушение, уголовная ответственность, виды ответственности.

Article is devoted to defining the content of civil, criminal procedural, administrative and criminal liability in the criminal process. The main theoretical positions obtained during this study are: the unconditional approval of existence in the modern criminal trial procedural responsibility that occurs within the criminal legal proceedings by application of sanctions under the rules of criminal procedure law, civil offenses in the criminal process is such violations participants provided that the rules of criminal procedure law, contained in the action part of offenses committed during the criminal procedural legal and inflicting property damage to persons or entities.

Key words: criminal trial, legal liability, tort, criminal responsibility, responsibilities.

Користь класифікації, важливість знаходження ознак розмежування явища на окремі структурні частини й визначення їх змісту важко переоцінити для будь-якої науки. Це обумовлюється необхідністю теоретичного пізнання, осмислення, складання повноцінної концептуальної моделі пізнаваної дійсності. Результатом цього буде побудова якісного поняття й подальше вдосконалення отриманого результату або використання його в інших дослідженнях. Певної актуальності це набуває в тих випадках, коли є елементи, що знаходяться поза межами досліджуваної науки, але є для неї важливими. Окрім того, вимагає підвищеної уваги цей напрям дослідження з огляду на зміни, що відбулися під час реформування кримінального судочинства в 2012 р.

У спеціальних дослідженнях багато уваги приділялося теоретичному осмисленню видів юридичної відповідальності. З огляду на міжгалузеві теоретичні зв'язки критеріями визначення змісту внутрішніх компонентів учені обирали різні ознаки. Найчастіше ними були функціональний напрямок (негативний і позитивний види) юридичної відповідальності, правовий напрям застосування (адміністративний, кримінальний, кримінально-процесуальний тощо). Не оминули увагою зміст юридичної відповідальності й учені в галузі кримінального судочинства. Вивченню цього явища присвячені роботи таких українських і російських дослідників, як Л.В. Гаврилюк [1, с. 12], Л.В. Карабут [2, с. 137], З.Ф. Коврига [3], О.С. Мазур [4, с. 183], В.Д. Чабанюк [5, с. 124] та інші. В їх роботах ретельно аналізуються окремі види юридичної відповідальності у кримінальному процесі. Проте введення в дію нового законодавства обґрунтовує необхідність перегляду отриманих теоретичних положень і проведення нових досліджень. Це дозволяє сформулювати подальшу мету цієї статті – отримання знання про зміст видів юридичної відповідальності в сучасному кримінальному процесі.

Юридична відповідальність є підвидом соціальної відповідальності, однак відрізняється від інших видів підставами, суб'єктами, порядком застосування тощо. Порівняно з іншими суміжними видами вона має більше можливостей гарантувати виконання завдань кримінального провадження під

час кримінальної процесуальної діяльності. Основною класифікацією, яка дозволяє якісно визначити місце юридичної відповідальності у кримінальному процесі, є її розподіл за галузевою належністю й характером правопорушень. Залежно від ступеня суспільної шкідливості або небезпеки такими видами є цивільно-правова, кримінально-процесуальна, адміністративна і кримінальна відповідальність тощо.

Кримінальна відповідальність є найсуворішою і найдієвішою забезпечувальною силою у кримінальному провадженні. Підставою для її настання є злочин, який серед інших правопорушень характеризується найвищим ступенем суспільної небезпечності, і саме це дозволяє відмежовувати його від близьких за об'єктивними й суб'єктивними ознаками інших правопорушень, наприклад адміністративних [6, с. 37].

Не розглядаючи детально, яку саме відповідальність може понести конкретний учасник провадження, зазначимо, що наведений перелік охоплює найсуттєвіші кримінальні процесуальні правопорушення. Кримінальна відповідальність передбачена щодо таких учасників провадження, якими є слідчий, прокурор (наприклад, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності), свідок або потерпілий (за завідомо неправдиві показання), експерт, суддя, слідчий суддя (за винесення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови) тощо.

Отже, кримінальною відповідальністю мають забезпечуватись кримінальні процесуальні правопорушення, які відбуваються в межах відповідних правовідносин, що пов'язані з невиконанням учасником кримінального судочинства покладених обов'язків, яким притаманна суспільна небезпечність, що потребує кримінально-правової заборони. Суспільна небезпечність полягає в тому, що правопорушник у кримінальному провадженні своїм діянням заподіює шкоду, або діяння містить у собі реальну можливість заподіяти таку шкоду кримінальним процесуальним відносинам, благам й інтересам особи, суспільства, держави, які охороняються кримінальним законом та є елементом згаданих правовідносин.

Наступним видом відповідальності, яку слід розглянути як забезпечувальний елемент кримі-

нального провадження, є адміністративна. Учені в галузі адміністративного права під цією відповідальністю розуміють накладення на правопорушників загальнообов'язкових правил, які діють у державному управлінні, адміністративних стягнень, що тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру [7, с. 167]. Підставою застосування адміністративної відповідальності є вчинення особою адміністративного правопорушення (проступку), яким визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління та за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 КУпАП). Із визначення, що надав законодавець, вбачається відсутність якісної ознаки адміністративної події, якою є суспільна небезпека. Цьому негативному прояву притаманна інша ознака, якою є суспільна шкідливість. Під нею зазвичай розуміється те, що дія або бездіяльність заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди об'єктам адміністративно-правової охорони, які передбачені у ст. 9 КУпАП. Межі подій, що передбачені адміністративним законодавством, обмежені злочинами, що передбачені КК України. Отже, суспільну шкідливість важко чітко відокремити від суспільної небезпеки, що дозволяє визначити її межі видами кримінальних правопорушень, де не існує адміністративних проступків.

Дисциплінарна відповідальність, яка є наступним видом, що підлядає дослідженню, в загальному розумінні виражається в накладенні адміністрацією підприємства, установи або організації дисциплінарних стягнень на осіб, що порушили трудову дисципліну [8, с. 71]. У кримінальному процесі вона виявляється у двох формах: ретроспективній і позитивній. Негативна форма дисциплінарної відповідальності, що є очевидним, настає в разі допущення правопорушення.

На відміну від інших видів відповідальності, дисциплінарна в більшості визначень прямо передбачає зв'язок правопорушення з невиконанням особою службових обов'язків. Наприклад, Л.В. Гаврилюк підставою для виникнення негативного аспекту дисциплінарної відповідальності працівників ОВС називає вчинення дисциплінарного проступку – протиправного, винного (умисного чи необережного) діяння (дії чи бездіяльності), яке посягає на службову дисципліну в державному органі [1, с. 26].

Отже, на підставі викладеного можна зробити висновок про те, що, по-перше, позитивна дисциплінарна відповідальність має бути обов'язковим елементом процесуального механізму, який визначає актуальність її подальших розробок; по-друге, для забезпечення ефективності ретроспективної дисциплінарної відповідальності, справедливого суду, недопущення посягання на самостійність прокурора й суттєвого обмеження повноважень слідчого ретельну увагу слід приділяти процесуальному порядку реалізації такої відповідальності.

У кримінальному процесі дискусії ведуться навколо кримінальної процесуальної відпові-

дальності, її існування і системи. Погляди учених розділяються від визнання як окремої категорії кримінальної процесуальної відповідальності до повного її заперечення.

І.С. Самощенко та М.К. Фаркушин щодо цього зазначають, що за порушення норм кримінально-процесуального права настає кримінально-правова, цивільно-правова, адміністративна або ж дисциплінарна відповідальність і застосовуються відповідні галузеві санкції. Такі санкції визначаються певними рисами правопорушення, яке зазначене в нормах інших галузей права, що наводить учених на думку про відсутність самостійного виду кримінального процесуального порушення. До кримінальних процесуальних засобів вони відносять лише запобіжні заходи [9, с. 187]. Протилежної думки дотримується В.В. Рожнова. Учений такою відповідальністю називає різновид юридичної відповідальності, яка передбачена нормами кримінального процесуального права за протиправну поведінку [10, с. 27]. Визнають існування процесуальної відповідальності і наполягають на подальшому її розвитку Л.В. Гаврилюк [1, с. 36] та С.М. Воробей [11, с. 23].

Однак наведені теоретичні положення були здобуті дослідниками під час дії КПК України 1960 р. На підставі норм сучасного законодавства вже не виникає сумнівів в існуванні цього виду юридичної відповідальності. КПК України 2012 р. передбачає можливість накладення грошового стягнення, відповідальність спеціаліста тощо. Під час співвідношення з ознаками юридичної відповідальності інших висновків не може бути отримано.

Нове законодавство щодо цього питання все ж залишає плацдарм для дискусій. Потребують уваги питання про віднесення до процесуальної відповідальності запобіжних заходів, проведення обшуку тощо. На нашу думку, питання про визнання обрання запобіжного заходу відповідальністю має вирішуватися в кожному конкретному випадку. Якщо особа, до якої обирається запобіжний захід, мала намір вчинити або безпосередньо вчинила дії, що визнаються порушенням накладених обов'язків, то обраний захід примусу має розцінюватися як міра відповідальності, і навпаки, заміна заходу за покращення поведінки, що стало підставою прийняття рішення про заміну запобіжного заходу на менш суворий.

Таким чином, необхідно зробити висновок про беззаперечне існування в сучасному судочинстві кримінальної процесуальної відповідальності, яка відбувається в межах кримінальних процесуальних правовідносин шляхом застосування санкцій, що передбачені нормами кримінального процесуального права.

Останнім видом юридичної відповідальності, який, як на нас, посідає значне місце в механізмі гарантій кримінального провадження, є цивільно-правова відповідальність.

Більшістю напрямів, пов'язаних із цивільними правовідносинами, що зазвичай постають для вивчення перед наукою кримінального процесу, є питання про цивільний позов і про реабілітацію тощо.

Якщо цивільний позов безумовно можна виключити зі змісту предмета дослідження, то питання про реабілітацію слід розглянути більш ретельно. Як вид відповідальності цей елемент кримінального провадження розглядається в роботі В.Д. Чабанюка [5, с. 165]. Учений аргументує свою думку необхідністю відшкодування шкоди державою особою, що підлягає реабілітації. Таке положення вчений обґрунтовує змістом ст. 56 Основного Закону України. На нашу думку, це положення потребує суттєвого переосмислення у зв'язку з тим, що, по-перше, відповідальність має бути наслідком вчиненого правопорушення, яке містить його склад. Будь-якого з відповідних елементів складу у змісті дій, що потягли реабілітацію, може й не бути. По-друге, відповідати у таких випадках будуть посадові особи, які допустили настання наслідків, і ця відповідальність буде мати переважно дисциплінарний або кримінально-правовий характер. Держава буде лише відшкодувати збитки. Тобто таке відшкодування в межах кримінального провадження має здійснюватися особою – учасником судочинства за конкретні вчинені ним кримінальні процесуальні правопорушення. Хоча, на нашу думку, можна припустити з огляду на основи цивільно-правової відповідальності те, що реабілітація може бути видом відповідальності, але не кримінальної процесуальної, а правової. У такому випадку порушеннями в межах кримінального провадження мають розглядатися дії посадових осіб та інших учасників, що призвели до реабілітації за наявності складу правопорушення.

Тому на підставі викладеного слід визначити, що цивільними правопорушеннями у кримінальному процесі є такі порушення учасника, що передбачені нормами кримінального процесуального права, містять у діях склад правопорушення, вчинені під час кримінальних процесуальних правовідносин і спричинили майнову шкоду фізичним або юридичним особам. Наведене не охоплює реабілітацію, проте цілком відповідає положенням чинного КПК України. До такого елемента можна віднести зміст ст. 72 КПК України (відповідальність спеціаліста). КПК України передбачає, що в разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні. У цьому випадку спеціаліст як учасник, який своїми діями обумовив настання шкоди для інших суб'єктів кримінального провадження, скоює цивільне правопорушення, яке тягне за собою відшкодування спричиненого збитку.

Таким чином, нами було розглянуто поширені в науковій літературі види юридичної відповідальності. Основними теоретичними положеннями, що отримані під час цього дослідження, є твердження про беззаперечне існування кримінальної процесуальної відповідальності й уточнення змісту її цивільно-правового різновиду. У подальших дослідженнях доцільно приділити увагу розробці принципів накладення дисциплінарної відповідальності та визначенню місця позитивного й ретроспективного її видів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаврилюк Л.В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л.В. Гаврилюк. – К., 2009. – 199 с.
2. Карабут Л.В. Принцип публічності у кримінальному процесі України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л.В. Карабут. – Луганськ, 2008. – 197 с.
3. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность / З.Ф. Коврига. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 191 с.
4. Мазур О.С. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.С. Мазур. – К., 2008. – 227 с.
5. Чабанюк В.Д. Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.Д. Чабанюк. – К., 2009. – 225 с.
6. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 1: Загальна частина. – 376 с.
7. Адміністративне право : підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с.
8. Осауленко А.О. Нормативна конструкція ретроспективної юридичної відповідальності в публічному праві сучасної України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.О. Осауленко. – К., 2007. – 214 с.
9. Самощенко И.С. Ответственность по советскому законодательству / И.С. Самощенко, М.К. Фаркушин. – М. : Юридическая литература, 1971. – 240 с.
10. Рожнова В.В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.В. Рожнова. – К., 2002. – 216 с.
11. Воробей С.Н. Меры уголовно-процессуального принуждения: сущность, назначение, критерии обоснованности применения в стадии предварительного расследования : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / С.Н. Воробей. – М., 2009. – 31 с.